

ОСОБИСТІСНИЙ ВИМІР ТРУДОВИХ ВІДНОСИН ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА

Житомирський державний університет ім. І. Франка

У роботі досліджено питання про особистісний вимір трудових відносин постіндустріального суспільства. Встановлено, що якщо в умовах постіндустріального соціуму нестримно зростає роль людського фактора, то в Україні, навпаки, відбувається зуження потенціалу трудової активності для значної маси населення через її бідність, відчуження від власності тощо.

Вступ

Подальше розгортання процесу глобалізації докорінно змінює всі традиційні уявлення про місце і роль особистості у всіх сферах суспільного буття і, насамперед, у трудових відносинах, оскільки бачення сутності праці та трудового суспільства, яке панувало ще в середині минулого століття, зазнало кардинальних змін відповідно до тих трансформаційних зрушень, що мають місце в світі, зокрема в постсоціалістичних країнах. Ця обставина актуалізує проблему пошуку оптимальних шляхів активізації творчого потенціалу працюючих, можливостей використання потужностей соціологізації особистості, здатної творчо, відповідально, небайдуже ставитися до своєї праці, яка вже не вписується у жорстку регламентацію робочого часу, що є однією із суттєвих ознак доіндустріального та індустріального суспільств.

Постановка завдання

Актуальність питання про осмислення особистісного виміру трудових відносин постіндустріального суспільства обумовлена, насамперед, тим, що, поперше, на сьогоднішній день немає нестачі публікацій, у яких ідеться про «трудова суспільства, в якому закінчилась робота» [1, с.44-45], що не може не привертати уваги до теми праці, визначення ціннісно-мотиваційних чинників ставлення до неї. По-друге, питання про особистісний вимір трудових відносин постіндустріального суспільства безпосередньо пов'язане з визначенням ефективних шляхів управління трудовими відносинами саме на етапі здійснення трансформаційних зрушень сучасного українського суспільства, поза якими вкрай проблематичною є подальша інтеграція українського соціуму у загальноєвропейський економічний, соціальний, політичний та духовний простір. Ось чому подальше дослідження проблеми особистісного виміру трудових відносин постіндустріального суспільства не може не ускладнюватися тим, що як «у вітчизняній науковій літературі, так і за кордоном, практично відсутній аналіз управління трудовими відносинами під час трансформаційних процесів» [2, с.35]. Комплексне осмислення питання про особистісний вимір трудових відносин постіндустріального суспільства повинне базуватися на всебічному аналізі ставлення до праці як визначального компонента соціального механізму трудових відносин. Ставлення до праці (зацікавлене, творче чи пасивне, байдуже) багато в чому, з одного боку, детермінує саме імпульс розвитку трудових відносин суспільства, а з іншого, – рівень мотивації працюючих, і врешті-решт і темпи розвитку продуктивних сил відповідного соціуму. Щодо цього слід пам'ятати, що саме низька мотивація праці, відсутність дієвого механізму залучення до неї, насамперед молоді, по-

служила однією з важливих причин краху радянської моделі соціалізму. Розглядаючи питання про особистісний вимір трудових відносин постіндустріального суспільства, необхідно сказати, що на сьогоднішній день взагалі «особливості формування ставлення до праці практично не досліджуються ані в контексті суспільства, ані в рамках галузей окремих організацій» [3, с.120]. Тому основним завданням цієї публікації є аналіз фактично не дослідженого в соціальній філософії питання про особистісний вимір трудових відносин постіндустріального суспільства.

Аналіз досліджень і публікацій

У сучасній соціально-філософській літературі публікації, в яких досліджується проблема особистісного виміру трудових відносин постіндустріального суспільства, як нам відомо, відсутні, що не може не ускладнювати її подальший комплексний аналіз. Певною мірою ця проблема розглядається в змістовній статті О.П. Полисаєва та В.Є. Шедякова [2], в якій автори досліджують тенденції змін у соціальних відносинах в Україні, можливості та межі їх ефективного регулювання саме на прикладі організації трудових відносин. Разом із тим слід зазначити, що в працях А.Г. Арсєнка, П.Ю. Буряка, О.А. Грішнєвої, В.І. Жукова, М.П. Лукашевича, Г.І. Мімандусової, Н.В. Червінської всебічно розглядаються основні напрямки розвитку трудових відносин постіндустріального суспільства.

Основна частина

Цілковитою закономірною, що в контексті дослідження конкретних шляхів входження українського соціуму в загальноєвропейський економічний, соціальний, політичний, духовний простір вкрай актуальним є питання про аналіз практичних напрямків розвитку цивілізованих, європейських громадянських структур суспільства, детермінованих наявністю у широких верств працюючих, насамперед молоді, творчого, особистісного ставлення до праці як основи функціонування соціального механізму трудових відносин. Тому метою цієї публікації є аналіз сутності особистісного виміру трудових відносин постіндустріального суспільства, в якому праця все далі набуває рис творчості, пошуку, самоствердження особистості як важливої умови подальшого функціонування соціального механізму трудових відносин.

Конкретним виявом особистісного виміру трудових відносин будь-якого суспільства є ставлення до праці, яке залежно від соціально-економічних умов останньої може бути творчим, пошуковим, відповідальним або байдужим, безініціативним, незацікавленим. І якщо постіндустріальні, інформаційні суспільства мають позитивні результати у створенні сприятливих умов відтворення у значних масштабах інтелектуальної, творчої робочої сили завдяки застосуванню гнучких систем організації робочого часу, що

сприяє керованості структурованого виробництва, то в Україні – затримка у структурних зрушеннях, загрозові обсяги тіньової економіки призвели до відсутності здорової конкуренції, яка обумовлює творче ставлення кожного працюючого до праці та його здатність визначати ефективно зростання її продукції.

Слід зазначити, що класична форма найму та оплати праці – це вчорашній день, який уособлює традиційні, індустріальні соціуми. Саме постіндустріальне, інформаційне суспільство передбачає, з одного боку, збільшення кількості працівників, які є співвласниками і беруть активну участь в розподілі прибутків, що, безумовно, підсилює їх творчий потенціал, особистісне, зацікавлене ставлення до праці. З іншого боку, активна участь працівників у розподілі прибутків через акціювання, пакування сприяє зростанню насамперед психологічної готовності працюючих до результативної праці саме в умовах гнучких систем робочого часу, які врешті-решт істотно змінюють традиційну сутність трудових відносин, притаманну саме доіндустріальним, індустріальним суспільствам, до яких, за багатьма параметрами, належить сучасний український соціум.

Відомо, що людина, яка працює в умовах жорсткої регламентації трудового процесу, що притаманне доіндустріальним, індустріальним суспільствам, має обмежені можливості для самореалізації у всіх сферах суспільного життя, насамперед, у трудовій, нерідко ставиться до своєї праці безініціативно, байдуже, пасивно. В цьому плані варто сказати, що істотним деструктивним чинником, який унеможливує широкомасштабний вияв особистісного, творчого ставлення до праці, є бідність значних верств працюючих в Україні, оскільки «...майже 80% мешканців країни бачать себе на трьох нижчих щаблях соціальної драбини. В середині цих трьох верств спостерігаються негативні тенденції: масовішою стає верства «соціальних низів», тих, хто вважає себе капітально відчуженими і від власності, і від влади, і від соціальної поваги» [4, с.15].

Наявність величезної маси людей, капітально відчужених від власності, влади та соціальної поваги є, з одного боку, об'єктивною умовою, яка унеможливує повсюдний прояв творчого потенціалу особистості саме в сфері трудових відносин, можливостей самореалізації працюючих, розкриття їх здібностей, нахилів та уподобань. З другого боку – відсутність в українському соціумі значних самодостатніх в соціально-економічному і політичному плані верств, які є фундаментом саме постіндустріального суспільства, свідчить про локальний вияв творчого потенціалу особистості, обмежені можливості її впливу на функціонування усіх сфер суспільного життя, і, насамперед, трудової.

Слід пам'ятати, що саме відсутність особистісного, зацікавленого, творчого ставлення до праці значних верств працездатного населення обумовила те, що за даними соціологічних досліджень, здійснених у 80-х, а потім у 90-х роках минулого століття, повною мірою працювала лише третина працівників [5, с.395], що значно обумовило крах радянської моделі соціалізму. При цьому необхідно звернути увагу на те, що серед молоді, в тому числі й студентської, ще з початку 90-х років ХХ ст. спостерігається стійка тенденція зневажливого, переважно

негативного ставлення до праці, «оскільки близько 70% студентів 18 вищих навчальних закладів України серед своїх «ненависних слів» назвали слова «праця», «честь» та «порядок» [6, с.176].

Подібні вкрай негативні тенденції в українському суспільстві, які мають глибоке історичне коріння, не можуть не гальмувати подальший розвиток трудових відносин саме в європейському, цивілізованому, постіндустріальному вимірі, який надає особистості широких можливостей для повсюдного прояву її талантів, здібностей та вмінь.

Аналізуючи питання про особистісний вимір трудових відносин постіндустріального суспільства, необхідно сказати, що саме наявність широкого вияву в українському суспільстві негативного ставлення до праці значних верств працездатних, які в своїй переважній більшості суттєво відчужені від влади, власності та соціальної поваги, не може не віддаляти нас від цінностей і стандартів цивілізованого євроамериканського ринку, в основі якого лежить шанобливе ставлення до праці, авторитет працюючих та ефективні механізми стимулювання останньої, що безпосередньо знаходить своє втілення у випуску конкурентоспроможної продукції та наданні якісних послуг. Повсюдний вияв негативного ставлення до праці в сучасному українському соціумі детермінований багато в чому гримасами квазікапіталістичного стилю життя, які почали себе наочно виявляти ще у перше постсоціалістичне десятиліття.

У зв'язку з цим відомий учений В.Г. Табачковський слушно наголошував, що на початку трансформаційних процесів в українському суспільстві з'явився прошарок «людей, котрі стрімко багатіли без будь-якого «онтологічного підґрунтя». Це не могло не спричинити деформацію масової свідомості – зі світоорієнтації чималої кількості громадян працездатного віку випала така суттєва екзистенціальна, як праця» [7, с.61].

Безумовно, випадання зі світоглядних орієнтирів значної маси громадян працездатного віку, насамперед молоді, такої істотної екзистенціалії, як праця, є свідченням суттєвої деформації масової свідомості постсоціалістичного українського суспільства, яка обмежує можливості широкомасштабного прояву особистісного, творчого, хазяйського ставлення до праці як визначального компонента функціонування соціального механізму трудових відносин.

Разом із тим необхідно зазначити, що на аналізовану деформацію масової свідомості сучасного українського суспільства накладається така негативна тенденція розвитку трудових відносин, як звуження можливостей розширення потенціалу творчої активності значних верств працездатних. У цьому плані мають рацію дослідники, які наголошують, що сучасний досвід реформування українського суспільства на ринкових засадах свідчить про те, що «оскільки можливості розширення потенціалу трудової активності для основної маси населення в останні роки взагалі весь час звужуються..., то звужуватиметься і соціальна база реформ» [8, с.7]. Отже, звуження соціальної бази ринкових реформ є вкрай негативним процесом, який виступає значною мірою наслідком деформацій як масової свідомості сучасного українського суспільства, в якій випала така суттєва екзистенціальна, як праця, так і соціаль-

ного механізму функціонування трудових відносин, якому притаманна, як ми зазначали вище, наявність значних верств «соціальних низів», тих, хто вважає себе капітально відчуженим від влади, власності та соціальної поваги, що врешті-решт унеможлиблює повсюдний вияв, насамперед, серед молоді, особистісного, творчого, зацікавленого ставлення до праці, як важливої умови самореалізації особистості.

При цьому слід зазначити, що не будь-яка праця, а лише та, яка позбавлена рис одноманітності, рутинності, низької кваліфікації, обтяжливого, частогусто отупляючого тягаря, «ліпить», творить людину як особистість. У даному випадку праця виконує таку важливу функцію, як людинотворчу, на основі якої відбувається процес самовираження особистості. «Праця, – пишуть у цьому зв'язку В.П. Андрущенко та М.І. Михальченко, – що позбавлена людинотворчої функції, перетворюється на силу, яка незалежно від суб'єктивних прагнень людини повертається проти неї, протистоїть їй власній життєдіяльності, знеособлює природну і соціальну індивідуальність особистості» [9, с. 223]. Людинотворча функція праці має й такі свої показники, як хазяйське, небайдуже, пошукове ставлення до неї, потреба в останній, трудова активність.

Треба наголосити, що трудової активності нема і бути не може поза ставленням до праці, яке є суб'єктивно-особистісним проявом трудової активності, яка і знаходить свій широкий вияв саме у постіндустріальному суспільстві. Разом із тим, якщо сам процес праці належним чином матеріально і морально стимулюється, у працюючого, як правило, формується позитивне ставлення до праці, бажання того, щоб продукт праці мав не тільки споживну, але і естетичну цінність.

У даному випадку виникає серйозна соціально-економічна проблема інвестування трудової діяльності, яка є досить актуальною в умовах запуску ринкових механізмів та падіння авторитету чесної, професійної праці, вкрай низького її матеріального стимулювання, нерідко хронічних невиклат зарплат. «При цьому не можна не згадати про існування інвестування в саму працю, – зазначає видатний французький соціолог П'єр Бурдьє, – що приводить до того, що праця стає здатною приносити специфічний прибуток, що не зводиться до грошового прибутку: цей «інтерес» до праці, який частково створює «інтерес» факту працювати, і який є почасти наслідком ілюзії...сприяє тому, що праця... стає прийнятною для працівника» [10, с.289]. Така змістовна праця творить людину як особистість, стимулює ініціативу і запозятливість, сприяє тому, що мільйони працівників відчувають свою запитаність у сфері суспільних і зокрема трудових відносин.

Слід сказати, що праця творча, насичена високим інтелектуальним, освітньо-кваліфікаційним рівнем постійно, повністю впродовж усього трудового життя працівника «ліпить», творить людину як особистість. І саме цей процес необхідно розглядати не як одноразовий, одномоментний, а як перманентний, тривалий, розтягнутий в просторі і часі, який себе наочно проявляє саме в умовах розгортання технологічної революції, становлення й розвитку постіндустріального суспільства, головним багатством якого є не стільки матеріальні цінності, скільки

інтелект, інформація. В цьому плані «праця як поняття, яке містить широкий зміст, – зазначає відома польська дослідниця Єва Сікора, – має вимір не лише соціальний, але також індивідуальний. Вона не лише становить природну потребу індивіда, але й визначає можливість розвитку особистості в різні періоди життя» [11, с.67].

Разом із тим, в умовах постіндустріального суспільства, коли творча, висококваліфікована праця не може бути реалізована у жорстких рамках традиційної системи робочого часу, яка і передбачає саме відносини праці за наймом, тобто раба і господаря [12, с.103], нестримно зростає роль людського фактора: професійності, освіченості, майстерності робітника як важливої умови розвитку трудових відносин на етапі подальшого розгортання технологічної революції. Тому об'єктивною загрозою для всіх цивілізованих ринкових перетворень в Україні виступають не стільки політичні сили, які кличуть усіх нас у соціалістичне минуле у радянському виконанні, скільки настрої зрівнялівки, соціального утримання та паразитизму, безвідповідальності, розхлябаності, бажання мільйонів людей одержувати заробітну плату лише за перебування на роботі. Ці настрої, почуття, емоції знаходять своє яскраве втілення у байдужому, незацікавленому ставленні до праці мільйонів людей на етапі реформування українського соціуму, його трансформації до громадянських структур, які передбачають наявність особи високого соціального статусу, яка і формується багато в чому в сфері трудових відносин.

Ось чому ахіллесовою п'ятою процесу переходу українського суспільства на постіндустріальну стадію розвитку, утвердження громадянських структур соціуму є пасивність, розмитість особистості, яка несе в собі тягар псевдоколективістських традицій, які відкидають приватну власність – цей фундамент ринкових перетворень. Отже, особа яка позбавлена реальної власності та участі у розподілі прибутків, не може бути суб'єктом самовизначення та активним учасником розвитку трудових відносин. Вона, як правило, не з упевненістю дивиться у завтрашній день та нерідко демонструє споживацькі, утриманські настрої, безвідповідальне, незацікавлене, байдуже ставлення до праці, що унеможлиблює повсюдний перехід українського суспільства на постіндустріальну стадію розвитку, утвердження громадянських структур соціуму.

Усвідомлення особистістю сенсу свого життя, яке багато в чому передбачає наявність творчого, зацікавленого, хазяйського ставлення до праці, можливе лише тоді, коли вона відчуває свою запитаність як у сфері праці, так і вільного часу, що, як відомо, має місце в умовах постіндустріального суспільства. Про досить високий рівень запитаності особистості у сфері трудових відносин говорить те, що «80% американців вказали на те, що вони хотіли б продовжувати працювати навіть за відсутності будь-яких подальших потреб заробляти на життя» [13, с.147], що є свідченням про ставлення до праці більшості американців як до істотної, самостійної цінності, що має під собою відповідне історичне підґрунтя.

Якщо ж узяти до уваги реалії трудових відносин сучасної пострадянської України, то необхідно сказати, що соціологічні дослідження останніх років

показують, «що праця має самостійну цінність для відносно невеликої частки робітників, натомість інструментальну цінність – для більшості (відповідно 27,9% і 72,1%)» [14, с.94], що є свідченням того, що український соціум перебуває на початковому етапі становлення й розвитку постіндустріального суспільства, в якому праця має самостійну цінність для переважної більшості працюючих.

Разом із тим, треба підкреслити, що у «чистому» вигляді розуміння праці лише як самоцінності та орієнтації на працю лише як засіб існування майже не існує. В даному випадку мова має йти лише про ті чи інші домінуючі у ставленні до праці, які врешті-решт визначають як творче, пошукове, так і байдуже, незацікавлене ставлення до неї.

Отже, в багатогранну структуру творчого ставлення до праці слід залучати як задоволення змістом праці і її результатами, так і почуття нового, здібність до подолання труднощів тощо.

Причому, в задоволенні працею знаходить своє відображення суб'єктивний момент ставлення робітника до своєї трудової діяльності як показника розвитку потреби в праці. Окрім того, розглядаючи задоволеність працею як конкретний випадок ставлення до неї, як соціально-психологічне явище, котре не може бути локалізоване в будь-якій одній предметній сфері, необхідно наголосити, що задоволення потреби в праці разом з тим виступає процесом її розвитку і творення. В свою чергу, одним з надійних механізмів реалізації творчих, потенційних сил працюючих є стимулювання праці її змістовністю, творчістю, вищим соціальним статусом. У цьому плані заслуговує на увагу зміст терміну «аванс», який сприяє підвищенню ефективності управління потенціалом кадрів на внутрішньому ринку. Так, однією зі складових самого поняття «аванс» є так званий «посадовий аванс» [15, с. 49], який передбачає заохочення працівника такою роботою, яка за своїм статусом знаходиться в вищій ієрархії службового становища працюючого і якого він прагне досягнути завдяки сумлінню, творчості, освіченості, що і притаманно трудовим відносинам постіндустріального суспільства.

Висновки

Отже, постіндустріальне суспільство утверджує саме активну взаємодію працівника з виробничим середовищем, яке вже виступає для людини не як відчужений простір, а як бажаний, доцільний, у межах якого і здійснюється самореалізація всебічно розвиненої творчої особистості, яка вже сприймає працю не як «кару за гріхи Господні», а як сферу розкриття її талантів, нахилів, уподобань та досягнення такого соціального статусу, який забезпечує успіх на життєвому шляху.

Отже, питання про особистісний вимір трудових

відносин постіндустріального суспільства містить в собі значний соціально-філософський практичний зміст, всебічний аналіз якого сприяє здійсненню подальших наукових розвідок відносно шляхів, темпів, напрямків утвердження в Україні постіндустріального соціуму, який передбачає принципово новий статус людини праці, для якої остання має самостійну цінність та виконання якої сприяє розкриттю творчих сил працюючих, їх талантів, нахилів та уподобань.

Список літератури

1. Дарендорф Ральф. У пошуках нового устрою: Лекції на тему політики свободи у ХХІ ст./Пер. з нім. А.Орган. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – 109 с.
2. Полисаєв О. Шедяков В. Тенденції змін у соціальних відносинах в Україні, можливості та межі їх ефективного регулювання (на прикладі організації трудових стосунків). – Вісник Національного авіаційного університету. Філософія. Культурологія: 36. наук. праць. – К.: НАУ, 2005. – №1. – С.35-42.
3. Соколова Г. Соціологія труда: Учебник. – Минск.: Вышэйшая школа, 2002. – 316 с.
4. Черноволенко В., Іванещенко О., Симончук О. Проблеми статусної легітимації політичних і господарських еліт сучасного українського суспільства // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 1999. - №4. – С. 5-28.
5. Соціологія: Підручник / За загальною ред. проф. В.П. Андрущенка, проф. М. І. Горлача. – Харків-Київ: Вид. центр «Єдинокор» – 1998. – 624 с.
6. Стеліко М. Буття етносу: витоки, сучасність, перспективи (філософсько-методологічний аналіз. – К., Товариство «Знання», КОО, 1998. - 251 с.
7. Табачковський В. Образ людини: «від родової всезагальності» до «тотальності індивідуальної екзистенції»//Людина в есенційних та екзистенційних вимірах. Колективна монографія / За ред. В.Г. Табачковського. – К.:Наукова думка, 2004. – С.9-83.
8. Геєць В. Соціогуманітарні складові перспектив переходу до соціально орієнтованої економіки в Україні // Економіка України. – 2000. – №2. – С.4-12.
9. Андрущенко В., Михальченко М. Сучасна соціальна філософія Т.2. – Курс лекцій.К.: «Гене́за», 1993 – 317 с.
10. Бурдые П. Соціологія політики: Пер.с фр. / Сост., общ. ред. и предисл. Н.А.Шматко. / – М.: Socio-Logos, 1993. – 336 с.
11. Sikora Ewa Kryteria wartościowania pracy w perspektywie planów migracyjnych młodzieży // Homo kreator czy homo ludenz? Nowe formy aktywności i spędzania czasu wolnego. Redakcja naukowa Wojciech Muszyński, Marek Sokółowski.- Toruń; Wydawnictwo Adam Marszałek, 2008. – S. 67-75.
12. Гегель. Феноменология духа. – Соч. Т. IV, ч. I. – М.: Изд-во социально-экономической литературы, 1959. – 440 с.
13. Raphael Snir, Itzhak Harpas To work or not to work: non – financial employment commitment and the Social desirability bias // Work Values and Behavior in an Era of Transformation The 8th Bi – annual Conference of the International Society for the Study of Work and Organizational Values 24-27 th June 2002 Warsaw Edited by prof. Abraham Sagie and prof. Makary Stasiak Co-organized by Academy of Humanities and Economics in Łódź, Poland Łódź 2002 — P.146-152.
14. Дрожанова О. Ціннісно-мотиваційні чинники ставлення до праці робітників промислових підприємств // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2007. – №4. – С. 83-98.
15. Przybyszewski Roman Polityka kadrowa w procesie humanizacji stosunków pracy. Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie. – 2004. – 211 s.

С.А. Сухачев

ЛИЧНОСТНОЕ ИЗМЕРЕНИЕ ТРУДОВЫХ ОТНОШЕНИЙ ПОСТИНДУСТРИАЛЬНОГО ОБЩЕСТВА

В статье исследован вопрос о личностном измерении трудовых отношений постиндустриального общества. Установлено, то, что если в условиях постиндустриального социума стремительно возрастает роль человеческого фактора, то в Украине наоборот, происходит сужение потенциала трудовой активности для значительной массы населения в силу ее бедности и отчуждения от собственности.

S. Suhachov

PERSONAL VIEWS ON LABOUR RELATIONS IN A POSTINDUSTRIAL SOCIETY

The article investigates the problem of personal views on labour relations in postindustrial society. It has been ascertained that the conditions of a postindustrial society favour the rapid growth of the role of such human factors. The situation is quite the reverse in Ukraine. The labour activity potential of a great part of the population is evidently getting contracted on account of the poverty of the people, their alienation from property, power and social respectfulness. The considerable fall of the prestige of the honest proficiency in labour discourages the people from showing any personal interest or taking the initiative in the attitude to creative labour.

